

Botanický dokument z poloviny 18. století – Joannes Kisling (1713–1748)

JOSEF SMOLKA

Botanical document from the half of the 18th century – Joannes Kisling (1713–1748). The article is devoted to Joannes Kisling, professor of philosophy in Prague – Clementinum, Jesuit university. He dealt with disciplines that were not usually a focus of Jesuit science. Though he propagated natural sciences he was a resolute exponent of the opinion that the sciences are to be interpreted on the basis of Aristotelian philosophy. The article follows up a botanical part of his work on planets and plants (pun in Latin – and the same in English: de plantis et planetis).

Keywords: botany • 18th century • Bohemia • Joannes Kisling

Úvod

Vývoj novodobé botaniky na našem území je pozoruhodně nestandardní. V 16. století tu vychází pět rozsáhlých knižních publikací. V historické posloupnosti je to nejprve herbář Jana Černého (1456–1530),¹ v r. 1652 vydává nakladatel Jiří Melantrich dílo Tadeáše Hájka (1526–1600), které je českou adaptací Mattioliho herbáře spíše než jeho překladem,² o rok později i jeho německou verzi, kterou připravil českolipský rodák Georg Handsch (1529–1578).³ Koncem století se postaral o další velké dílo Adam Zálužanský (1555–1613),⁴ vychází však i druhý český, tzv. veleslavínský překlad Mattioliho herbáře.⁵ Tento výčet

¹ *Knieha lekarska kteraz slove herbař, aneb bylinař ...*, Norimberk, 1517, další vydání 1544, 1554.

² *Herbař, jinak bylinař velmi užitečný a figurami pěknými a zřetelnými podle pravého a jako živého zrostu bylin ozdobený ...*, Praha, 1562.

³ *New Kreuterbuch mit den allerschönsten und artlichen Figuren aller Gewechez, dergleichen vormals in keiner Sprach nie an Tag kommen ...*, Prag, 1563, paralelní vydání Venedig, 1563.

⁴ *Methodi herbariae libri tres ...*, Pragae, 1592.

⁵ *Herbář aneb bylinař wysoce wznesseneho p. doktora Petra Ondřeje Matbiola ...*, Praha, 1596. Dílo z německého překladu J. Cameraria přeložili Adam Huber z Rysnbachu a Daniel Adam z Veleslavína.

doplňuje Caspar Schwenckfeldt (1563–1609), na jehož rozsáhlé dílo o moravské a slezské floře upozornil nedávno zasvěcenou studií Radovan Hendrych.⁶

Po tomto jakoby vzepjetí, na němž měla svůj velký podíl i tehdejší novinka – knihtisk, přichází 17. století, které je však z hlediska rozvoje naší botaniky téměř sterilní. Totéž ale platí prakticky i o celém 18. století – k oživení botanické badatelské práce dochází až na jeho samotném konci. Tento „hyát“, který trval celá dvě století, se dosud nikdo nepokusil podrobněji vysvětlit. Jistě však souvisí s tím, že jezuité, kteří u nás ovládli téměř celé školství, vědy o živé ani neživé přírodě nepěstovali a ze svých učebních plánů je vyškrtili. Činnost takové osobnosti, jakou byl misionář Georg Joseph Kamel (1661–1706),⁷ byla výjimečná.⁸ Na jinou, neméně významnou výjimku jsme narazili při průzkumu literatury ze staroměstského Klementina. Je jí spis *Tractatus physicus de plantis et planetis generatim, in particulari vero de quibusdam rarioribus regni Bohemiae vegetabilibus, quorum exquisitae in museo mathematico Pragae ad S. Clementem asservantur*, Pragae 1748, tedy spis o rostlinách a planetách, zvláště pak o některých vzácnějších rostlinách českého království, z nichž vybrané se chovají v Praze v matematickém muzeu u sv. Klementa.⁹ Je to posmrtně vydané dílo zajímavého, bohužel však v mladém věku zemřelého Joannese Kislinga.

⁶ Radovan HENDRYCH. Květena – Krkonoš zvláště – před čtyřmi staletími. *Preslia*, 73, 2001, s. 29–57.

⁷ Blíže o něm Josef ENTNER. *Georgius Josephus Camel*. Brno, 2006.

⁸ Historik farmacie a zprostředkovaně i botaniky Pavel Drábek, s nímž dlouhá léta spolupracujeme, nás upozornil na dva další podobné případy: Jedním byl jezuitský lékárník J. Steihöfer (1664–1716), pocházející z Jihlavy a působící v Mexiku, autor knihy *Floregio medicinal* vydané v Mexiku (1712) i v Evropě (1719 Madrid i Amsterdam, 1755 znovu Amsterdam), druhým jezuitou – lékárníkem byl Paulus Klein (1652–1717), pocházející z Chebu a působící v Mexiku a poté na Filipínách. Jeho *Remedios faciles* vyšly 1712 v Manile.

⁹ Spis byl vydán – jak to často bývalo – u příležitosti doktorských obhajob. Kandidátem byl tentokrát jakýsi Tomáš Hrdlička, rodák ze Soběslavi. Autor textu, J. Kisling, se však obhajoby konané koncem školního roku 1747/1748 nedočkal: 23. dubna 1748 zemřel. Jeho spis vytištěný jezuitskou klementinskou tiskárnou byl dedikován mecenášovi, baronu Maximilianovi Josefu Dubskému de Wittenau. Má kvartový formát a celkem 184 stran textu: menší část, s. 1–84, je věnována astronomii, větší, s. 85–184, botanice. Exemplář pražské Národní knihovny, sign. 49 E 14, pocházející z jičínské koleje, byl nedávno zdigitalizován.

Joannes Kisling

Narodil se 17. dubna 1713 v dolnoslezském městečku Naumburg am Quais, které tehdy patřilo do českého království – dnes je to polský Nowogrodziec (či Nowogród Bobrzański).¹⁰ Leží nedaleko naší severovýchodní hranice a patří do německo-polsko-českého euregionu Nisa. O Kislingově životě víme málo, fakticky známe jen několik strohých dat, která se uchovala v jezuitských pramenech. Do Tovaryšstva vstoupil v zaháňské koleji v říjnu 1728, v letech 1729–1730 absolvoval v Jičíně noviciát a od roku 1731 do roku 1733 studoval na pražské filosofické fakultě. V roce 1734 působil v kladské koleji jako mladý učitel – repetitor, který se studenty 5.–6. třídy gymnázia opakoval odučenou látku. V letech 1735–1738 působil znovu v Praze, tentokrát už jako profesor nižšího gymnasia a exhortátor, učitel, který vedl se studenty výchovné promluvy. V letech 1739–1742 tu vystudoval teologii. Brzy poté se stal profesorem pražské filosofické fakulty – vedle toho působil i jako kazatel a zejména jako praeses tzv. filosofické kongregace, sdružení klementinských filosofů.

Tento výčet nás do určité míry orientuje v jeho odborném růstu, který byl sice v jezuitském řádu typový, neříká však nic o tom, jak se z typového člena stal člen naprosto mimořádný. V roce 1747 vyšlo v Praze jeho *Compendium physicae experimentalis*, které ale není experimentální fyzikou, ve skutečnosti jedná *de corporibus mixtis, mineralibus generatim, de admirandis regni Bohemiae metallis, lapidibus et succis* ..., tedy o minerálech, předmětu, který klementinská kolej dosud neznala.

V příštím roce vychází jeho *Tractatus physicus*, který jsme již ocitovali výše. Oba spisy spojují dva momenty: jsou to jednak počátky titulů, které nás dnes tak trochu matou, když ohlašují něco jiného, než o čem pak především jedná (je to svědectvím toho, že obsah pojmu *fyzika* nebyl tehdy ještě ustálen), jednak skutečnost – a ta je velmi významná – že informují podrobně o přírodninách vystavených v klementinské matematické věži. V roce 1747 to byly minerály, fosilie apod., o rok později pak 43 botanických druhů, které autor označil „v českém království za vzácnější“. Potvrzuje to, že klementinská matematická věž nebyla v těchto letech ještě astronomickou observatoří, ale spíše tím, co nazval její pozdější ředitel A. Strnad jako *Lustthurm*. Dokládá to ostatně i materiálově bohatá studie Seydlova,¹¹ která je k těmto otázkám základní literaturou.

¹⁰ Následující biografické údaje přináší Ivana ČORNEJOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ. *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*. Praha, 1986, s. 205–206.

¹¹ Otto SEYDL. Z nejstarších dějin Pražské hvězdárny. *Český časopis historický*, 44, 1938, s. 486–502, zde s. 492–493.

V druhé polovině 40. let se však situace začíná citelně měnit, v Klementinu se objevuje několik přírodovědecky orientovaných jezuitů. Za hlavního představitele a za hybnou sílu těchto změn je tradičně považován Josef Stepling (1716–1778). V roce 1748 se vrátil z jičínské třetí probace do Prahy, kde kolem sebe záhy soustředil skupinku mladších progresivních řádových bratří a začal je vést k pěstování experimentálních věd. Třináct z nich – jistě těch nejvýznamnějších – uvedl Steplingův žák Stanislav Vydra.¹² Je mezi nimi několik osobností, které se později staly významnými představiteli jezuitských exaktních věd a příznivci I. Newtona: Wendlingen, Bergmann, Schmidt, Körber, Sagner i sám Vydra.

Kisling není v této skupince uveden, chybějí tu však i další jména klementinských vědců, např. Biedau, Flaschner, Gleixner a především Josef Pohl (1703–1778), autor naší první knihy o elektřině.¹³ Přitom se však zdá, že k jistému oživení přírodovědecké práce ve staroměstské koleji došlo ještě před návratem Steplinga do Prahy. V roce 1747 tu proběhla výstava minerálů, jíž věnoval Kisling svůj první spis – mineralogie přitom patřila v jezuitském prostředí k velmi netradičním disciplínám. V tomtéž roce byly už v Klementinu zakoupeny dvě velké třecí elektriky a proběhla tu i velká veřejná prezentace vedení elektřiny na dálku. O obojím nás informuje Pohlův spis.¹⁴

Mezi oběma skupinkami byl však citelný rozdíl. Zatímco Stepling propagoval experimentální vědy a aristotelismus jako filosofický základ přírodních věd rázně odmítl, odmítl jej i vyučovat, Pohl a Kisling naopak hájili oficiální jezuitskou linii. Pro ně to byl systém, který byl pro filosofii i pro všechny přírodovědecké disciplíny naprosto nepostradatelný. Kisling prokázal toto přesvědčení výrazně v obou svých spisech. V druhém z nich mohl dokonce použít slovní hříčky *de plantis et de planetis* a pojednat v jednom spisu o tak rozdílných disciplínách – hlavní pro něj bylo, že je spojoval aristotelismus.

Autor těchto rádek přiznává, že když poprvé zalistoval Kislingovým spisem, domníval se, že učinil „objev“. Později byl nucen konstatovat, že jde o osobnost, která by neměla být našim dějinám věd úplně cizí – zpráv za více než čtvrt tisíciletí není ale mnoho. Zná jej Fr. M. Pelcl,¹⁵ zmiňuje jej klasické dílo Maiwaldovo,¹⁶

¹² Stanislaus WYDRA. *Vita admodum reverendi ac magnifici viri Josephi Stepling ...*, Pragae, 1779, s. 13–14.

¹³ Blíže o něm srov. Josef SMOLKA. Náš nejstarší spis o elektřině. *Československý časopis pro fyziku*, 65, 2015, s. 159–163.

¹⁴ *Tentamen physico-experimentalis in principis peripateticis fundatum super phaenomenis electricitatis*. Pragae, 1747, s. 5–8, 14–16.

¹⁵ *Boehmische, maerbrische und schlesische Gelehrten und Schriftsteller ...*, Prag, 1786, s. 219.

¹⁶ *Geschichte der Botanik in Böhmen*. Wien und Leipzig, 1904, s. 57.

uvádí ale bohužel jen jeho jméno, několik biografických dat a název spisu, k jeho obsahu se však už nedostane. Téměř doslova totéž platí i o zmínce Fr. Ferchela¹⁷ (kde botanický spis není ani uveden). Kislingova kniha byla v r. 1967 dokonce vystavena v tehdejší univerzitní knihovně.¹⁸ V nedávné době mu věnoval ve své knize několik řádek J. Janko.¹⁹ A tak je dodnes jediným podstatným příspěvkem k poznání jeho spisu méně známá studie K. Domina z doby Protektorátu.²⁰ Autor v ní přinesl obsáhlý faktografický popis obsahu spisu s využitím dlouhých latinských citátů, poměrně málo jej však doprovodil vlastním komentářem, k němuž by byl jako významný botanik velmi kompetentní. Chybí tu rovněž pokus o zařazení spisu do širšího dobového kontextu.

Jeho spis o rostlinách a planetách

My si zde z tohoto spisu povšimneme pouze jeho botanické části – a s ohledem na její podrobný popis, který podal K. Domin, ani ne celé. Přejdeme přitom zejména jejich filosofující pasáže, v nichž se autor prezentuje tím nejtradičnějším a na polovinu 18. století téměř až neuvěřitelně konzervativním způsobem – je ochoten diskutovat o existenci ráje, dokonce jej přesně lokalizuje, a to do oblasti mezi Eufратem a Tigridem.²¹ Přejdeme i pasáže, kde autor jako český patriot botanicky popisuje naše království z hlediska polí, lesů, luk, vlnic, zahrad aj., a budeme věnovat pozornost jen části, která se věnuje druhům, které byly vystaveny v Klementinu; ty K. Domin přešel poměrně stručně, na necelých dvou stranách.

Z textu spisu vyplývá, že si Kisling pořídil jakýsi katalog nebo soupis, který obsahoval 1099 rostlinných druhů.²² Také K. Domin se u tohoto čísla zastavuje (s. 18), ale domnívá se, že se jedná o klementinský herbář. S tímto názorem je však obtížné se ztotožnit. Byl by to herbář velmi rozsáhlý, vždyť vypreparovat na jedenáct set exemplářů, uložit je a pečovat o ně představuje obrovský objem práce. Přitom je známo, že se botanikou v této době v Klementinu nikdo jiný nezabýval. Ani Kisling sám by na to neměl vedle pedagogických a dalších

¹⁷ Srov. *Chemisch-Pharmazeutische Bio- und Bibliographien*. Mittenwald, 1937, s. 274.

¹⁸ Srov. průvodce po výstavce *Botanická literatura. Vývoj botaniky v Čechách a na Moravě od nejstarších dob do vzniku Československé republiky r. 1918*. Praha, 1967, s. 5.

¹⁹ Srov. Jan JANKO. *Vědy o životě v českých zemích 1750–1950*. Praha, 1997, s. 47.

²⁰ Karel DOMIN. Kislingův spis „Tractatus physicus de plantis et planetis“ z roku 1748. Příspěvek k dějinám botaniky v Čechách. *Věstník Královské české společnosti nauk, třída matematicko-přírodovědecká*, roč. 1943. Praha, 1944, s. 1–21.

²¹ KISLING. *Tentamen physicus...*, s. 120.

²² Tamtéž, s. 174.

řádových povinností příliš času. Rovněž je třeba přihlédnout k tomu, že v předchozím roce 1747 připravil na klementinské matematické věži obdobnou výstavu geologického, mineralogického a paleontologického materiálu – tedy z oborů, jimž se tu rovněž nikdo jiný nevěnoval – a připravil o tom do tisku spis *Compendium physicae*, srovnatelný s následujícím spisem botanicko-astronomickým; citujeme jej ostatně na počátku tohoto příspěvku. A ještě jeden argument: v žádném herbáři nejsou rostliny číslovány, jako je tomu u Kislinga, rovněž jeho abecední řazení ukazuje daleko spíše na soupis, seznam, než na fyzický herbář. Navíc: kdyby v Klementinu takový herbář existoval, byl by největší v celé zemi a vzbudil by v řádu i ve veřejnosti jistě větší ohlas. Sám Domin však o herbáři přiznává, že „jeho osudy nejsou mi známy“.

Existenci klementinského herbáře jsme tedy odmítli a teď se vraťme ke Kislingovu soupisu či katalogu rostlin. Jejich počet je i tak na tehdejší dobu poměrně vysoký a vyvolává domněnku, zda jej autor – nebo alespoň jeho část – od někoho nepřevzal. Jednotlivé položky tohoto soupisu byly očíslovány a abecedně seřazeny podle svých latinských názvů. To naznačuje, že autor tohoto soupisu nebyl zcela na výši – nemluví o systému a nepoužívá jej, ještě asi neznal Linného, jeho spis *Systema naturae*, který vyšel poprvé už v r. 1735, ani jeho binomickou nomenklaturu – nebo znal-li ji, v podstatě jí nepoužíval.²³ Binomický název jsme však přesto v jeho textu několikrát zaznamenali, např. u hesla *Acorum* v latinském názvu *calamus aromaticus* nebo u hesla *Cichoreum seu Intubus silvestris*.

Pro každý ze všech 43 vybraných druhů, které byly tehdy, v r. 1748, vystaveny na matematické věži v Klementinu – byla to historicky vlastně prvá floristická výstava na našem území – podává Kisling stručnou charakteristiku jednotlivých rostlin. V dalším ji přinášíme v našem českém překladu.²⁴ Nadpis nad každým popisem rostliny je uveden latinsky, což je Kislingovo původní označení (včetně čísla, které měla rostlina v jeho soupisu) a poté přeloženým českým názvem.

Acorum 2 – puškvorec

Je to řecké jméno, latinsky se nazývá *calamus aromaticus*, česky *pruškvorec*, německy *Kalmus*, listy má, jak píše Dioscorides, jako kosatec, ale užší: ne nepodobné má i spleťte kořeny, nejsou však rovné, ale zešikmené, na samém konci roztrpené

²³ Není bez zajímavosti zjištění P. Drábka, že binární nomenklatury nepoužívá ani brzy po Kislingovi vydaný spis *Dispensatorium pharmaceuticum Pragense renovatum*. Pragae, 1750, a tím méně jeho předchůdce *Dispensatorium medico-pharmaceuticum Pragense*. Vetero-Pragae, 1739, které měly své těžiště převážně v botanice.

²⁴ KISLING. *Tentamen physicum*, s. 174–184. Číslo za latinským názvem rostliny je číslem z Kislingova soupisu.

a přerušované kolínky, má ostrou chuť a příjemně hořce voní; Mattioli přidává četné vlásečnice na spodní části. Podle Dioscorida se rodí nejvíce v Pontu, Kolchidě²⁵ a v Galacii,²⁶ rodnou půdu mu však poskytují i Čechy v různých rybnících a vlhkých místech.

Aconitum 17 – oměj

Je to dosti vzácná rostlina, a jak říká Mattioli, ani nejpilnějším herbářovým sběratelům se nepodařilo, aby si ji mohli někdy utrhnout, ale podle Balbínova svědectví v *Miscellanéich* je jí v Čechách dost. Listy má podobné jako tykvice, ale větší, na konci se čtyřmi bodlinkami, lodyhu²⁷ má na tři čtvrtě stopy, květy jako chryzantéma nebo podobné zlatu, její malý kořen je podobný ocasu štíra, roste na holých a suchých vrcholcích hor, je však tak jedovatá, že po požití zabíjí lidi i dobytek.

Alchymilla aliter Stellaria 26 – kontrybel nebo ptačinec

Listy podobné slezu jsou po okraji zoubkované, a když se otevřou, poskytují pohled na hvězdicí, má tenkou ochmýřenou lodyhu vyrůstající z kořene, který je asi na prst tlustý, nápoj účinně léčí vnitřní rány, i když navenek krvácí, jak píše Mattioli.

Angelica 58 – děbel

Má podlouhlé, na obvodu zoubkované listy, pokrývá se bílými květy ve tvaru rozevřeného deštníčku; má silný kořen s vlášením; dává jemná semena podobná zploštělé čočce; roste na horách a na vhodně položených pastvinách.

Aristolochia 85 – podražec

Jeho lodyhy se pnou až do výše lokte, rostou na nich žlutavé kvítky a zaoblené plody, v nichž jsou semena; listy jsou podobné břechťanu, kořen je cítit hořce, vyskytuje se častěji na alsaských vinicích než v Čechách.

Aster 94 – astra

Z kořene vysílá přímé, pevné a dřevnaté lodyhy tmavé barvy, z nichž vyrážejí jako hroty tenké větvičky, na jejichž konci je vidět květy, které jsou uprostřed

²⁵ To jsou lokality na jižním, resp. východním pobřeží Černého moře.

²⁶ Galacie byla římskou provincií v Malé Asii.

²⁷ Pro nosnou část rostliny používá Kisling jediného termínu – *caulis* – které dnešní terminologie překládá jednoznačně jako lodyha. Ostatní formy jako je stonek, stvol či kmínek tedy Kisling nerozlišuje.

žluté a na krajích purpurové. Listy má podobně jako oliva podlouhlé, drsné, pichlavé a černající, roste na drsných, neobdělávaných pahorcích a údolích.

Berberis 118 – dříšťál

Vyráží mnoha pichlavými větvičkami potaženými tenkou bělavou kůrou, celá rostlina je plná velmi ostrých bodlinek, má nehezké hladké, drobnými trny olemované listy, květy má zlatavé a voňavé, plody červené s podlouhlými bobulemi, kořen žluté barvy není dlouhý, daří se mu na krytých, křovím či trním zarostlých místech.

Borrago 130 – brutnák

Je zakončen širokými, podlouhlými a drsnými listy, podpírá jej na loket vysoká, dutá a pichlavá lodyha, zdobí jej modré květy zářící jako hvězdy, roste porůznu v zahradách.

Botrys 132 – ožanka

Tato rostlina je celá rudá a zvlhlá pryskyřičnou šťávou, obklopuje se četnými tenkými větvičkami a listy podobnými dubu laciniatis, rodí se v údolích a v teplých prohlubeninách.

Calendula aliis Caltha 151 – měsíček neboli blatouch

Odívá se podlouhlými, trochu pichlavými listy, které mají tvar podobný bleduli, má tučnou a rozvětvenou lodyhu, která je o polovinu vyšší než tři čtvrti stopy, na jejímž konci vykvétají žluté květy, které – když se po dozrání otevrou – jsou jako drápky ptáčků, roste nejčastěji samovolně po celé Etrurii²⁸ podél vyježděných cest, ale jako vyhnanec roste i na polích naší vlasti.

Cardiaca 176 – srdečník

Je podobný kopřivě tím, že je obklopen zakulacenými a jako žabičky dřípátými listy, které vyrážejí hned od země; lodyha je čtyřhranná, čtvercové jsou stejně tak i četné větvičky; květy přecházejí z purpurové barvy do bílé a shora obklopují lodyhu, jak to dělá i jablečník; vhodnou půdu nachází na opuštěných rumišťích a u starých městských hradeb.

Carduus benedictus 151 – bodlák požehnaný

Má kulaté, ohebné, pružné, pichlavé, k zemi přilehlé lodyhy, listy má dlouhé, z obou stran cípaté a drsné, když dospěje, jsou jeho vrcholky vyzbrojeny bodavými a pichlavými lístky, z nichž vyráží žlutý květ; vyznačuje se bílým a rozeklaným kořenem.

²⁸ Území severně od Říma, odpovídá zhruba dnešnímu Toskánsku.

Cicuta 234 – rozpuč

Podobně jako fenykl má velkou kolínkatou lodyhu, metličkovité, leč užší listy, které těžce voní: na konci ratolestí se tvoří deštničky, květy jsou bělavé a jeho semeno je bělejší než semeno anýzu, má malý, ale dutý kořen: roste nejčastěji v blízkosti pěšin, městských náspů a v údolích.

Cichoreum seu intubus silvestris 233 – cikorka neboli čekanka lesní²⁹

Dává dlouhé, jakoby poryté a na konci zašpičatělé listy, má hořkou chuť, její lodyha je tvrdá, dřevnatá, květ modrý, nachází se na neobdělávaných polích, loukách a podél pěšin.

Clinopodium 244 – klinopád

Tento keříček má listy, které jsou podobné mateřídoušce, má rovněž mnoho výhonků, je vysoký dvě tři čtvrtě stopy, květy jsou od sebe odděleny jako u jablcečnicku, vlastní je mu skalnatá půda.

Cochlearia 247 – lžičník

Je to nízká bylina s mnoha lesklými, bohatými, tučnými a zakřivenými listy; lžičník je malý, po čemž je i pojmenován, z prostředka vyrůstají asi tři čtvrtě stopy vysoké lodyhy, na nichž podélně rostou bělavé kvítečky: červenavá semena jsou kryta dvoukřídlým řeišnatým uzávěrem; kořeny jsou drobné, s mnoha vlákny, a mají ostrou chuť.

Consolida 257 – ostrožka

Nese ji na loket dlouhá, silná a hranatá lodyha, z níž vyrážejí podlouhlé, široké a drsné listy. Květy má tu žlutavé, tu purpurové, na některých rostlinách i bílé; jak lodyhy, tak listy hrozí nepříjemnými bodlinami, které po dotyku vyvolávají svědění. Mívá tlustý členitý kořen s černou, někdy s bílou klišovatou kůrou: roste na lukách a v zahradách.

Conyza 270 – turanka

Listy jsou velmi podobné olivě, má je však širší; i jako keř je vyšší, těžce voní, má tučné chlupy, opadavý květ žluté barvy, lodyha je vysoká na dva lokte a přechází do bulvy s dutými kořeny. Roste v polích, rovněž na pahorcích a na jiných slunných a zároveň vlidných místech.

²⁹ Častěji se i tehdy vyskytovalo *intybus*.

Coriandrum 274 – koriandr

Roste na tenké, jeden a půl lokte dlouhé lodyze, má četné větvíčky, listy, které jsou hrozně podobné řimbabě, rostou přímo z lodyhy, jsou ale tenčí a rozvětvenější; na koncích lodyh se bělají květy, z nichž na stopkách vzniká kulaté a rýhované semeno. Kvetoucí rostlina páchne po dobytku. To však nemá vliv na voňavé a k mnohému užitečné semeno. Roste na polích mezi obilím a vysévá se v zahradách.

Erica 345 – vřesovec

Během jednoho roku kvete dvakrát, totiž na jaře a na podzim, má malé, ale hodně bohaté načervenalé kvítky: jeho keříček se příliš neliší od voskovníku, mívá barvu jako rozmarýn, daří se mu v suchých lesích na písčitých polích.

Eupatorium 349 – sadec

Je to keřovitá rostlina, která vyhání jedinou dřevitou, černou, přímou, tenkou a drsnou, na loket vysokou lodyhu, někdy i větší, listy jsou podobné konopí, má však klasnaté plody zlaté barvy. Srstnaté semeno vyráží ze středu lodyhy, a když uschne, přichytává se na oděv.

Fumaria 388 – zemědým

Velmi něžná rostlina oplývající mnoha plody, které jsou podobné koriandru, na všech stranách se pokrývá bělavými listy popelavé barvy, květ je purpurový; nachází se v zahradách, na vinicích a nezřídka i na loukách.

Gentiana 401 – hořec

Dává poněkud rozeklané listy, jejichž část vyráží přímo u kořene, jsou červenavé a podobné hadinci, další část ze středu lodyhy, ale především vedle vrcholku; lodyha je dutá a lehká, přesto je však asi na prst tlustá, kolínkatá a dlouhá dva lokty, kořen žlutavé barvy je dlouhý, hustý a hořký. Roste u studánek vysokých hor a na stinných a bažinatých pastvinách.

Jasminum 521 – jasmín

Je to rostlina s mnoha výhonky, jako křoví, vhodná k tomu, aby se splétala do stinných alejí. Z kořenů vyrůstají dlouhé a pružné výhony, květy dává buď bílé nebo modré nebo žluté, jež mají podobný tvar jako malá lilie, velmi příjemně a výrazně voní, pochází z pěstěných a slunci hodně vystavených zahrad.

Lagopus, seu pes leporinus 546 – lagopus³⁰ čili zaječí tlapka

Je to rostlinka s tenkou, ostnatou, kulatou a rozvětvenou lodyhou, s listy podobnými jetelíčku, na vrcholku ukazuje chlupaté a na dotek měkké klásky podobné zaječím pacičkám: roste mezi obilím.

Levcojon 580 – bledule³¹

Existují její tři odrůdy: bledule bílá, purpurová a zlatá: rozvětvené jako keřík rostou do výšky lokte na slabých lodyhách jako řepka; alespoň bílá a červená se zdobí krátkými, ale širokými, zevnitř bělavými listy. Pěstuje se v zahradách a v hliněných nádobách.

Lithospermon 622 – kamejka

Je to velmi užitečná rostlina s mnoha dřevnatými a pevnými lodyhami, na nichž rostou listy menší než listy olivy; má bílé průsvitné semeno velmi podobné prosu, které je tvrdé jako kámen, má ráda suchou a písčitou půdu.

Lotus 626 – štírovník

Je to veliký strom, vyznačuje se stejně tak rýhovanými listy, jaké má cesmína: rodí kuličky drobných třešniček, které se zráním zvětšují: kůra se na pohled podivuhodně leskne a je tak krásná: tuzemský štírovník má rád hory a údolí.

Lychnis 647 – kohoutek

Vrcholkem kohoutku je květ, který má stejný tvar jako má bílá maceška, má však purpurovou barvu, splétají se z něj věnečky. Zdobí se dlouhými bělavými listy, má ochmýřený stvol a na jeho květ je milo pohledět, nevoní však. Vysévá se v zahradách, říká se mu však lesní, kde roste samovolně.

Marrubium 672 – jablečník

Tento keř se větví už od kořene, je bělavý, trnitý, vyráží z něj čtyřhranné větve; listy mají velikost palce, jsou téměř kulaté, štětinaté a svrasklé. Roste kolem budov, hromad kamene a kolem cest.

³⁰ S botanickým termínem *lagopus* je potíž, vedle *zaječí tlapky* totiž asi neexistuje jeho jiný český překlad. Nezná jej ani Hájkův *Herbář jinak bylinář*, kap. 18 ze 4. knihy. Navíc se tento pojem vyskytuje i v zoologii, kde je vyhrazen pro jeden z druhů severského tetřívka, *bělokura rousného*.

³¹ Tento název v Kisingově době asi neexistoval, je to údajně novotvar, který vytvořil až J. Sv. Presl. Jak se ale tehdy nazýval česky, je nejasné.

Matricaria, seu Parthenion 675 – heřmáněk čili řimbaba

Obaluje se drobnými listy podobnými koriandru, jeho květ je bílý, vnitřek žlutý, má svěží vůni a hořkou chuť; vysévá se v zahradách, roste však i sám, aniž je pěstován.

Nummularia 687 – peníze

Vine se ze země sítinovými, loket dlouhými lodyhami, z nichž od kořene až po vrcholek vyrážejí v malých vzdálenostech kulaté listy připomínající svou podobou malý penízek. Její květy jsou zlaté a jsou ceněny. Roste na svazích jam a na špiňavých náspech podél cest.

Origanum 776 – dobromysl

Jeho listy jsou podobné yzopu; jeho okolík však nemá kulatý, ale jakoby rozštěpený tvar, semínka ve vnějších proutcích nebývají příliš hustá. Nejčastěji se nachází na Krétě, na Kypru a na ostrovech Egejského moře, ale přesto se vyskytuje všude i v českých zemích.

Persicaria 808 – rdesno

Má pevnou kolínkatou lodyhu, mnohé části jsou však duté, vysunuje velké, ohebné a bělavé mátové listy, ostrou chuť připomíná pepř, ale nevoní tak, ostrý je i plod vyrážející na malých výhoncích blízko listu.

Pilosella 822 – jestřábník

Tato rostlina leží na zemi, má podlouhlé vroubkované listy, které směřují do všech stran; vyrážejí z ní čerstvé lodyhy, které vypadají jako provázky opletené drsnými šedými vlasy; má zlaté květy, které, když uzrají, jako chmýřnaté papposus hebké chmýří odlétají. Roste na suché půdě a na neobdělávaných pahorcích.

Polygonum 838 – truskavec

Má tenkou, kulatou, ze země se plazící lodyhu, podlouhlé listy, které připomínají tvarem jazýček, malý bílý květ; rodí se na polích, v zahradách, kolem budov i veřejných cest.

Sanicula, aliter Diapensia 930 – žindava, jinak smutečka³²

³² Identifikace této rostliny byla poněkud složitá. Kisling se zde zřejmě mýlí. *Diapensia* je totiž úplně jiná čeleď a není jiným názvem pro žindavu. *Diapensia lapponica* roste na severu Evropy a nese název *smutečka*.

Tato rostlina má listy větší než mochna, kulaté a vytáhlé lodyhy, na jejichž koncích rostou bělavé hlavičky podobné jahodám, nachází se na horách a na zalesněných pahorcích.

Scorzonera 946 – badí mord

Dává podlouhlé listy, tenká lodyha je o polovinu vyšší než tři čtvrti stopy, hýří zlatými květy, které jsou tak podobné kozí bradě, že je stěží rozeznáš; vyháší kořen s řídkými vlákny, který se snadno láme, poté z něj vytéká mléčná šťáva. Nachází se v lesích a na vlhkých místech; nejvíce se jím může chlubit Španělsko, ale dobře se jeho semeni daří i v Čechách.

Tanacetum 1008 – vratič

Dává květy připomínající velký řebříček, ba ještě větší, je hořké chuti i vůně; rodí žluté květy podobné zlatým kuličkám; má jediný kořen zpevněný vlákny; sbírá se v zahradách a jinde, kde samovolně roste.

Tussilago 1053 – podběl

Pokrývá se šesti nebo sedmi velkými listy, které jsou bělavě zelené a rozprostírají se do více směrů, spočívá na lodyze vysoké tři čtvrtě stopy, dává žlutý květ, má tenký kořen, nachází se na podmáčených půvabných místech.

Verbascum 1060 – divizna

Tato rostlina se vyskytuje v šesti odrūdách, známá je lesní, která nese šalvějovité listy, vysoké a dřevnaté pruty a kolem nich větvičky, jako má jablečník, o němž píšeme výše, a květy jako zlato. Roste na rovinatých polích i na slunných kopcích.

Veronica 1065 – rozrazil

Rostlina, která patří v Itálii k nejoblíbenějším, jedna je samčí, druhá samičí. Samčí má červenavou, tři čtvrtě stopy vysokou, ochmýřenou, po obvodu zoubkovanou lodyhu. U samičí to tak není; ta má tučné listy, na konci lodyh květy, tenký kořen, roste na nekultivovaných a horských místech.

Vincapervinca 1080 – barvínek

Rozkládá tenké, lehké, na zemi ležící výhonky, z nichž po určité vzdálenosti vyrůstají na obou stranách pevné podlouhlé listy, jaké má oliva, hned na počátku jara z nich vyrážejí modré květy; roste z bohatých bělavých kořenů, které se plazí po povrchu země; tato rostlina je stále zelená, roste u plotů a jam.

Několik poznámek

Autor tohoto článku není botanikem – specialistou a doufá, že hodnocení předchozí pasáže se ujmuje povolanejší. Ze svého hlediska připojuje jen několik drobných poznámek. Především je udiven, že Kisling nazval tento výběr rostlin výběrem „vzácnějších druhů“. Zdá se nám totiž, že řada z nich – ne-li dokonce většina – pro svůj běžný výskyt na toto lichotivé označení neaspiruje; máme na mysli např. barvínek, vratič, heřmánek, podběl, vřesovec a řadu dalších. Druhý udivující moment spočívá v tom, že řada z uvedených druhů je léčivých – léčivost, ať již skutečná či domnělá, byla po dlouhá staletí hnacím motorem rozvoje botaniky – Kisling však tuto okolnost téměř systematicky přehlíží a na léčivé účinky příslušných druhů neupozorňuje (v Hájkově *Herbáři* je ale např. právě jim věnováno daleko více místa než vlastnímu popisu rostliny). Nedává ani návod ke sběru, rovněž jedovatost některých druhů (s výjimkou oměje) ponechává stranou.

Za zmínku snad stojí i skutečnost, že se Kisling příliš neodvolává na botanické autority – dvakrát připomene antického Dioskorida a dvakrát Mattioliho (zajímavé je, že se tak stalo hned u č. 2 a 17, tedy u prvních dvou rostlin). Výše zmíněný P. Drábek, který četl tento text, ale upozornil na zajímavou shodu: kořen připodobněný k ocasu štíra u oměje č. 17, semeno rozpuku srovnávané se semenem anýzu u č. 234 či zralé semeno sadce zachytávající se na oděv u č. 349 lze nalézt rovněž u Mattioliho (ocas štíra je však i u Hájka, zdá se, že to byl v 16. století všeobecně rozšířený názor). A je možné, že by se našly i další podobné shody. To naznačuje, že závislost Kislingova textu na tomto autorovi – i když je explicitně uveden jen dvakrát – je daleko vyšší. Z dalších osobností je pak citován už jen Balbín a jeho *Miscellanea*,³³ ale domácí či německé herbáře ze 16. století (vesměs od nekatolických autorů) jakoby Kisling ani neznal.

Zajímavé je časté používání příkladů místo vlastního popisu rostlin. Kisling věnoval hodně pozornosti listům: 14x se snažil je popsat, častěji odkazoval na jinou rostlinu, jeho přirovnání ale někdy dost kulhají. Také u dalších částí, např. květů, odkazuje na jinou rostlinu. Celkem uvedl jako příklady 31 rostlin, většinou obecně známých a u nás běžně rostoucích (výjimek je málo, např. oliva, tykvice či cesmína).

Cizí lokality u popisovaných druhů jsou uváděny jen zřídka, nejčastěji je to oblast Středozemního moře. Lokality shodné s Mattioliho herbářem jsou jen u měsíčku a hadího mordy, u většiny dalších rostlin jsou v jiné. Obě okolnos-

³³ *Miscellanea historica regni Bobemiae ...*, Pragae 1679. Bylo to Balbínovo vrcholné dílo, v r. 1679 bylo otištěno jen jeho prvních osm knih, vydávání dalších má složitou historii.

ti znovu poukazují na to, že Kisling používal i jiných pramenů. Naznačují to ostatně i čtyři případy srovnávání s olivou: u astry č. 94, turanky č. 270, kamejky č. 622 a barvíčku č. 1080. Z vlastní zkušenosti olivu nemohl znát, podle řádového životopisu v jižní Evropě Kisling nikdy nebyl (ale v jiné cizině také ne).³⁴

Použité názvy rostlin jsou vesměs korektní. Nepovedlo se však č. 151, kde došlo hned k dvojitmu defektu: a) toto číslo je uvedeno dvakrát (u druhu *calendula* a *carduus*), b) při jeho prvním uvedení pak navíc došlo ke smísení měsíčku s blatouchem – popis však odpovídá měsíčku. Určité rozpaky vyvolává i *lagopus* č. 546, který asi nemá český ekvivalent. Také žindava č. 930 se úplně nepovedla, jak vysvětlujeme v poznámce č. 25. České ani německé názvy rostlin nejsou uváděny – jedinou výjimkou je puškvorec č. 2.³⁵

Napsali-li jsme, že Kisling nepracoval se systémem, měli jsme přitom na mysli systém v linnéovském smyslu. On si však vypracoval systém vlastní a předložil jej čtenáři hned na počátku botanické části svého spisu.³⁶ Proti herbářům 16. století je to samozřejmě pokrok, ty se vůbec o žádné třídění nepokoušejí. Jeho systém má však charakter spíše pragmatický, téměř konzumní, posuzuje rostliny z hlediska jejich možného využití. Třídícím hlediskem tedy nejsou specifické vlastnosti rostlin, ale na prvé místo se klade jejich užitná hodnota. Jeho systém začíná proto obilovinami, následuje zelenina, poté rostliny méně jedlé (na prvním místě jsou jako příklad uvedeny sasanky). Další skupinou jsou křoviny, které se dělí na ušlechtilé a neušlechtilé (jako příklady skořicovník, resp. ostružiník). Poslední skupinou jsou stromy, které se dělí podle plodů. Prvou podskupinu tvoří stromy nazvané sterilní (vrba), plodící se pak dělí na pět částí: ovocné (jabloň), bobulovité (moruše), ořechovité (mandle), žaludovité (dub) a nesoucí výtrusy (borovice).

I laika hned napadne, zda je Kislingovo dělení schopno pokrýt obrovskou různorodost a rozmanitost rostlinné říše – zřejmě nikoli, houby, mechy³⁷ nebo třeba lišejníky tu nemají místa. Ani laikovi neunikne určitá primitivnost celého systému: ale na tomto stupni vývoje – navíc v zemi, kde pěstování botaniky bylo po půldruhého století v hlubokém útlumu – je to asi nevyhnutelný průvodní jev.

³⁴ Olivám věnuje HÁJEK. *Herbář, jinak bylinář*, kap. 52–55 z 1. knihy, poměrně velkou pasáž.

³⁵ Český název *prustvorec* se uvádí tamtéž, kap. 2–4 v 1. knize.

³⁶ KISLING. *Tentamen physicus...*, s. 89.

³⁷ V Hájkově *Herbáři* však mechy a houby např. nechybějí, srov. kap. 12–14 z 1. knihy, resp. kap. 67 ze 4. knihy.

Závěr

Přes všechny poznámky a výhrady, jež jsme se pokusili formulovat výše, představuje Kislingův *Tractatus physicus de plantis et planetis* z r. 1748 pozoruhodné dílo. Jestliže až dosud v jezuitské přírodovědecké tvorbě vysoce převládaly spisy z exaktních věd, je to nečekaný tematický průlom. Pokud autor nebyl úplně na výši, je třeba si uvědomit, že nemohl být vytríbeným specialistou. Rok před tímto spisem vydává obdobné dílo věnované nerostům a kovům, mineralogii, která byla v našem tehdejší jezuitském prostředí stejně objevná jako botanika.

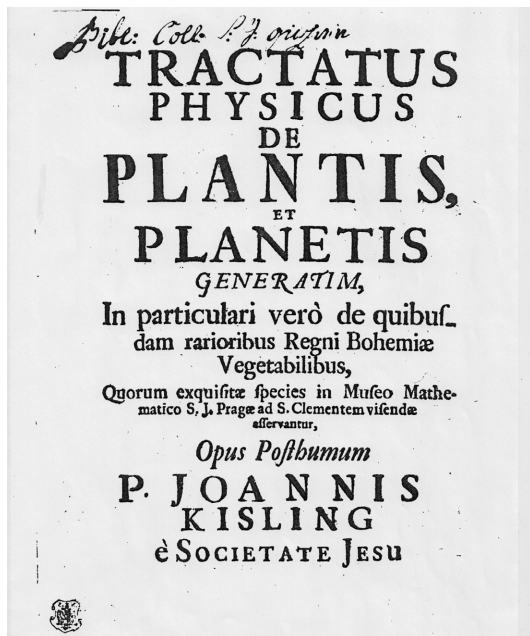
V tomto příspěvku jsme se omezili jen na představení vystavovaných druhů rostlin, další bádání by však mělo zhodnotit podrobněji nejen Kislingův botanický popis českého království, jeho třídící systém, ale nemělo by se vyhnout ani analýze úvodních filosofujících kapitol.

Summary

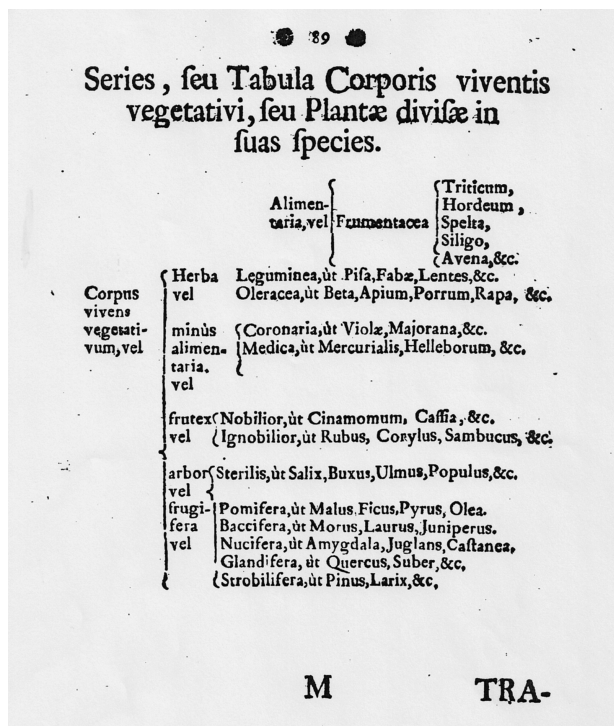
Joannes Kisling organized public exposition of stones, ores, minerals and fossils in Clementinum Mathematical Tower in 1747, and he also published a special opus about the exposition. One year later he prepared floristic exposition at the same place. Both expositions were the first of their kind in Bohemia. Kisling among other compiled an inventory of 1099 vegetal species in the discussed publication, and 43 of them he exhibited and described. The text brings a translation of this description of the species into Czech. His own system of plants is mentioned, too (he probably did not know Linnaeus), and other related topics are also discussed.

Na závěr považujeme za svou povinnost vyslovit dík za možnost konzultovat některé otázky i za další pomoc, a to především Pavlu Drábkovi, ale i Evě Holečkové a Jiřímu Zázvorkovi z Botanického ústavu v Průhonicích.

Author's address:
Nedvěžská 6
100 00 Praha 10

Obr. 1. Titulní list Kislíngova spisu z r. 1748.

Obr. 2. Návrh Kislíngova botanického systému.